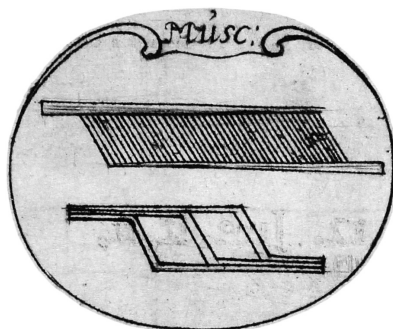


Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 51
2012



With summaries

KØBENHAVN 2012
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 57.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 167.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Scandia 2000 Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-093-3

OTTO SPERLINGS 1.399 LÆRDE
KVINDER OG HANS KILDER

AF

MARIANNE ALENIUS

På Det Kongelige Bibliotek i København ligger et voluminøst håndskrift på 1.241 sider i kvartformat, fordelt på to bind. Det bærer titlen *De foeminis doctis* (Om de lærde kvinder) og rummer omtaler og biografier af 1.399 af denne sjældne art, som de lærde kvinder ofte blev betragtet som tilhørende i århundrederne omkring renæssancen i Europa. Kvinder havde kun undtagelsesvis adgang til universiteter, videnskabelige akademier, intellektuel uddannelse eller dannelsesrejser; og lønnede, akademiske embeder var kun for mænd. Lærd blev man ikke, uden at nogen betalte for det, og hvorfor betale for noget, der alligevel ikke skulle bruges? Lærde kvinder var derfor undtagelser, og det er sådanne undtagelser, som er blevet indsamlet og beskrevet i det nævnte manuskript, der kan klassificeres som et såkaldt "gynæceum" (et kvindekammer), en litterær genrebetegnelse for kataloger over bemærkelsesværdige kvinder, der intellektuelt ansås for at hæve sig op over deres køn: "supra sexum", som man sagde i 1500- og 1600-tallet.¹ Gynæceum er ikke en usædvanlig genre. Den findes i store dele af Europa både på latin og på de nationale sprog, som f.eks. Johann Caspar Eberts tyske værk *Eröffnetes Cabinet deß Gelehrten Frauen-Zimmers*, som udkom i Frankfurt og Leipzig i 1706. Alene i Danmark har vi hele seks bevarede gynæceer fra midten af 1600-tallet til slutningen af 1700-tallet, tre på latin og tre på dansk, foruden et digterisk, muligvis satirisk, og et par ansatser til samlinger.² Albert Thura bruger ordet i sin titel

¹ Patricia H. Labalme (red.): *Beyond their Sex. Learned Women of the European Past*, New York 1984. Denne antologi diskuterer og eksemplificerer problemstillingen omkring det fænomen i europæisk renæssance, at kvinder, der brugte deres intellekt succesfuldt, ansås for at være hævet over eller blot uden for deres naturlige køn. De var "supra sexum" eller "beyond their sex" med de følger, det måtte have.

² Om de danske gynæceer, se M. Alenius: *Skrifter om danske lærde kvinder*, M. Alenius og P. Zeeberg (red.): *Litteratur og lærdom. Dansk-Svenske Nylatindage April 1985, Re-*

Gynæceum Daniæ Litteratum (Danmarks lærde kvindekammer) og materialiserer det i sin indledning, hvor han taler om, at han egentlig skulle have haft to kvindekamre, ét til de halvlærde og ét til de højlærde, men da det blev for svært at fordele kvinderne i de to kamre, så besluttede han sig for at putte alle hundrede i ét rum.³ Efter mange års studier af denne særegne genre med bemærkelsesværdige kvinder, der satte sig spor i historien gennem lærdom, bøger, manuskripter, kunst, filosofi, musik, lægelig og medicinsk kunnen, naturvidenskabelig indsigt eller på andre måder, tør jeg påstå, at håndskriftet på Det Kongelige Bibliotek rummer *verdens største samling* af sådanne lærde kvinder, levende eller døde, fra tiden omkring år 1700. Samlingen er nummereret fra 1 til MCCCLXXXIX⁴ og standser altså én kvinde før det runde antal på 1.400, MCD. Værkets forfatter er den danske historiograf og numismatiker, Otto Sperling den yngre.

Gynæceum-genren føres oftest tilbage til Boccaccios sene værk *De mulieribus claris* (Om berømte kvinder) fra 1361, som han løbende reviderede i sine sidste 14 år. Det omfattede 106 kvinder, græsk-romerske kvinder, f.eks. gudinder, mytologiske eller litterære heltinder, ægyptiske tilsvarende samt bibelske og enkelte historiske fra hans egen samtid. Boccaccio fremhævede i sin indledning, at dette skrift var det første litterære værk nogensinde, som udelukkende omfattede kvinder, og selvom det ikke er helt sandt, blev det i hvert fald ham, der satte gang i renæssancens gynæceum-litteratur. Hans værk lå i forlængelse af periodens generelle, filosofiske skrifter med antikkens filosofis traktater om de moralsk gode og slette handlinger, om dyderne og lasterne, *virtutes et vitia*. I *De mulieribus claris* fokuserer han særligt på de gode anlæg og kun hos kvinder. Fra midten af det følgende århundrede blev en bearbejdet version af Boccaccios værk meget kendt og populær, nemlig *De claris mulieribus* (Om berømte kvinder) af Giacomo Philippo Foresti fra Bergamo (oftest omtalt i latiniseret form: Jacobus Philippus Bergamensis). Bergamensis dedicerede sit skrift til den ungarske dronning Beatrice fra Napoli, der blev kronet i 1476. Fra da af finder man i omkring 300 år gynæceer overalt i Europa, på latin såvel som

næssancestudier, I, 1987, s. 35-48. Samme: Om alleslags Roosværdige Quindis Personer, Elisabeth Møller Jensen m.fl. (red.): *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, 1, 1993, s. 217-232.

³ Albert Thura: *Gynæceum Daniæ Litteratum*, Altona 1732.

⁴ Går man samlingen omhyggeligt igennem, vil man opdage, at forfatteren Otto Sperling har begået et par fejl i nummereringen, som han tilsyneladende ikke selv har bemærket, således at elleve numre er anvendt to gange.

på nationalsprog. Oftest var de skrevet af mænd, men bl.a. eksisterer et fragment af et dansk gynæceum af Leonora Christine Ulfeldt, som den yngre Sperling var ven med, både mens hun var fængslet, og da hun i sine sidste år boede i det nedlagte Maribo Kloster. Meget tyder på, at Leonoras unikke *Hæltinners Pryd*⁵ er skrevet på opfordring fra eller i dialog med Sperling. Originalen er gået tabt, men en afskrift af ca. en fjerdedel af værket er bevaret i det i 1717 stiftede Karen Brahes Bibliotek. Leonora var en af de kvinder, Sperling viede en stor og meget positiv beskrivelse i sit gynæceum, hvor hun optræder som nr. 302.

I det 17. og 18. århundrede manifesterede de lærde kvinder sig kraftigt flere steder i Europa. Bedst kendt i dag er nok de franske "femmes savantes", som især var aktive i litterære saloner, teatre, som musikudøvere, brevskrivere, oversættere, og også som digtere og prosaister. Men der fandtes også lærde kvinder i f.eks. Italien, Spanien, England, Skotland, Tyskland og så sandelig også i Norden. Til trods for deres meget lille numeriske antal var de i stand til at gøre sig synlige, og sætter man sig først for at finde dem, kommer man hurtigt til at opleve, at det ligefrem vrimlede med *feminae illustres, feminae doctae, femmes savantes, learned ladies, gelehrte Frauenzimmer, vittra kvinnor og lærde Fruentimmer*, og det var ikke tilfældigt, at Molière i 1672 fik succes med opførelsen af sit vittige drama *Les femmes savantes*, hvori han tillod sig at ironisere kraftigt over dette nye franske modefænomen. Også i Danmark har vi fænomenet, men der er kun én, som i al sin respekt for disse kloge koner også tillader sig lidt spas med dem, og det er digteren Anders Bording (1619-1677), der i 1647 skrev digtet *Scutum gynæcosophias* (Kvindevisdommens skjold), som, selvom det først blev udgivet posthumt i 1735,⁶ var kendt og må have cirkuleret i afskrifter i samtiden. Ellers blev de lærde kvinder taget alvorligt af de mænd, der skrev om dem. Vi har således i Danmark/Norge en imponerende stor mængde gynæcéer og det på trods af vores udgrænsede beliggenhed. Vi har langt flere, end de har i Sverige, hvor man ellers efter dronning Kristina havde en solid tradition for beundring af de begavede kvinder, især i Stockholm, Uppsala og Lund. Otto Sperlings samling blev ikke publiceret, men den var kendt vidt og bredt også udenfor landets grænser og tjente som inspiration for flere efterfølgere på latin såvel

⁵ Leonora Christina Ulfeldt: *Hæltinners Pryd*. Udgivet af Christopher Maaløe efter afskriften i Karen Brahes Bibliotek, 1977.

⁶ Anders Bording: *Poëtiske Skrifter: I Tvende Parter [...]* Ved Conferentz-Raad Friderich Rostgaards, og Mag. Peder Terpagers [...] deres Flid og Omhue [...] til Trykken befordrede, 1735.

som på dansk, og en udgivelse af værket blev da også seriøst drøftet i fagkredse.

Otto Sperling d.y. (1634-1715)

Otto Sperling d.y. var selv en lærd mand, uddannet jurist, men med særlige interesser for kulturhistorien som ytrede sig i historiografiske, biografiske, antikvariske og numismatiske studier. Den lærde boghistoriker og forskningsbibliotekar Harald Ilsøe har som en blandt meget få lærdomshistorikere forholdt sig til Sperling og hans òuvre og sammenfattende beskrevet ham således:

“Otto Sperling var utrolig lærd og grundig til det vidtløftige, en sen repræsentant for 1600-tallets lærde granskere, som ingen endnu har vovet at biografere eller give en indgående historiografisk placering. Men i det mindste hans mønthistoriske studier nyder en vis respekt, og hans store samlinger til Hamburgs historie benyttes stadig af hamburgske forskere.”⁷

Til de nævnte fagområder bør føjes lærdomshistorie generelt og herunder specifikt de lærde kvinders historie og kundskaber. Her fik Sperling betydning, og hans faglige holdninger på feltet blev taget alvorligt ikke bare i Danmark, men i hele Norden og flere steder i Europa uden for Norden.

Sperling blev født i Kristiania i 1634 og blev student på sin farbrors gymnasium i Norge. På studierejser i Europa – i Holland, England og Frankrig – i årene omkring 1660 fik han gode sprogkundskaber, et ubesværet latinsk skriftsprog og udenlandske kontakter i det lærde miljø. Stærke bibliografiske interesser førte til, at han investerede i at bygge en enorm bogsamling op, og han blev da også honoreret for denne interesse, da han lidt over midten af sit liv i 1681 fik en fornem ansættelse i Paris som bibliotekar ved Colberts berømte bibliotek under den navnkundige historiker Étienne Baluze. Som ung havde han arbejdet som huslærer og opnåede via sine middelalderinteresser og -kundskaber både stillinger som kongelig historiograf, numismatiker og professor i historie, men det gik på forskellige måder galt for ham økonomisk, og i slutningen af sit liv blev han regulært fattig og måtte afhænde flere af sine dyrebare samlinger, først og fremmest bøgerne

⁷ Harald Ilsøe: *Det Kongelige Bibliotek i støbeskeen*, 1999, s. 343. Om Sperling, se også Harald Ilsøes artikel i Sv. Cedergreen Bech (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 13, 1983, s. 596-598.

og mønterne! Bogsamlingen, hvilket betød de trykte værker, blev solgt på auktion i to omgange hhv. i 1709 og 1710.⁸

Sine sidste år levede Otto Sperling d.y. som privat gæst hos en af sine mæcener, professor i jura og bogsamler Christian Reitzer (1665-1736), og til ham testamenterede han i taknemmelighed for sit gratis logi sin enorme samling af breve og manuskripter fra sig selv og sin far, Otto Sperling d.æ. Reitzer vogtede over dem, og fra hans bo blev hovedparten i 1721 indlemmet i Det Kongelige Bibliotek. En del af arkivet havde Reitzer dog taget ud og givet i Hans Grams (1685-1748) forvaring. Det gjaldt især de to Otto Sperlings korrespondancer og enkelte andre sager. Først efter Hans Grams død i 1748 kom denne del af det sperlingske arkiv ind på Det Kongelige Bibliotek. I en fortegnelse fra 1751 over Hans Grams efterladte manuskripter findes som nr. 187 Sperlings "*de foeminis eruditae Collectanea*", sidenhen indlemmet i biblioteket som GKS 2110 a-b 4^o,⁹ verdens største katalog over lærde kvinder på sin tid.

Manuskripterne, deres datering og værkstrukturen i gynæcéet

Sperlings materiale om de lærde kvinder består i det væsentligste af to manuskripter. Begge ligger på Det Kongelige Bibliotek. Der er tale om på den ene side det egenhændige hovedhåndskrift (GKS 2110 4^o) med titlen *De foeminis doctis* (Om de lærde kvinder), som rummer selve kvindekatalogen, og på den anden side en lille samling egenhændige notater og forarbejder til den, samt ansatser til en bibliografi om de lærde kvinder, som muligvis af en bibliotekar har fået titlen *Adversaria quaedam de foeminis doctis* (Nogle notater vedr. de lærde kvinder) og signaturen NKS 596 4^o. I dette materiale ligger også et par interessante, upublicerede latinske breve i prosa og poesi fra den norske lærde kvinde Cille Gad til Otto Sperling.¹⁰ Foruden disse to manuskripter findes

⁸ Harald Ilsøe: *Biblioteker til salg. Om danske bogauktioner og kataloger 1661-1811*, 2007, s. 89f.

⁹ Om den ældre og den yngre Otto Sperlings manuskripters skæbne efter Otto Sperling den yngres død i 1715, se Ilsøe 1999, s. 343 og 440-446, samt den gengivne *Fortegnelse over Hans Grams manuskripter* s. 446ff. På s. 463 ses *De foeminis doctis* registreret som nr. 187.

¹⁰ Om Cille Gad og Otto Sperling, se M. Alenius: Kan man henrette en kvinde, der kan græsk og latin? Om Otto Sperling og Cille Gad, Mette Sophie Christensen m.fl. (red.): *Hvad tales her om? 46 artikler om græsk-romersk kultur* (Festskrift til Johnny Christensen), 1996, s. 343-354. Cille Gad er en af Otto Sperlings særligt afholdte lærde kvinder. Han bidrog aktivt til at redde hende fra en dødsdom.

i Det Kongelige Biblioteks brevsamling under Sperlings navn en del breve til og fra kvinder.

Manuskriptet GKS 2110 4^o er som nævnt på 1.243 sider fordelt lige- ligt på to bind. Det er affattet hen over flere årtier i perioden ca. 1670- 1715. Den tidligste datering, jeg indtil videre har fundet, er datoen i et svarbrev formet som selvbiografi til Otto Sperling fra den lærde adelskvinde Anna Margrethe Quitzov. Det er indklæbet mellem s. 30 og 31 ved hendes biografi, der er en af de første i værket, nr. 23. Brevet er dateret “ni dage før 1. februar 1673”. Det forudsætter, at han selv først havde skrevet til hende, og at han havde planlagt eller allerede havde igangsat udarbejdelsen af en katalog over lærde kvinder, som han derefter samlede kvinder ind til. Et anslået begyndelsesår for hele kvindeprojektet kunne således være omkring 1670. Den seneste dato, jeg har fundet, i en entydig kontekst, står i bind 2 på s. 1.196 ved bio- grafi nr. 1.395 om Elisabeth Glodstrup, om hvem han siger, at hun var 19 år i det år, hvor han skrev dette – hvorefter han angiver en dato i år 1714, året før han selv døde: “Nam hoc Anno, qvo hæc scribo, 1714 Mense Majo ...” (For i dette år, hvori jeg skriver dette, i maj måned 1714 ...). Det er derfor rimeligt at drage den konklusion, at Sperling stadig arbejdede på værket helt frem til sin død i 1715, og måske var på jagt efter en emfatisk kvinde nr. 1.400, som kunne runde værket af til en helhed. Mange af tidens gynæcéer var på nøjagtigt 100 numme- rerede kvinder.

Manuskriptet er skrevet på latin med citater på mange sprog (ita- liensk, fransk, græsk, tysk, spansk, portugisisk, engelsk, dansk m.fl.). Teksten er skrevet med blæk, og man kan ofte identificere senere tilfø- jelser ved at se efter blækkets farveskift. Mange passager er delvist ud- tværede og ulæselige, og en for stram indbinding medfører, at en del af teksten midt i hvert opslag er skjult. Der er et mylder af noter angivet ved bogstaver eller tegn. Jævnligt er de meget lange og vanskelige at følge, fordi de så at sige hopper fra side til side via forbindende tegn, nogle gange med overspring af mange sider, før der endelig findes et passende hul til den påtænkte tilføjelse. Således f.eks. noterne til Leo- nora Christina-biografien, nr. 302, der strækker sig over flere opslag, mens hovedbiografien kun er på ni linjer i alt.

Biografiernes længde varierer meget – fra to linjer til op mod tyve sider. Højresiderne er for det meste fra begyndelsen holdt fri fra tekst og anvendes til senere tilføjelser og noter til de på venstresiderne nummererede biografier. I begyndelsen bruger Sperling dog skiftende

principper, men fra biografi nr. 63 om den romerske kejser Claudius' anden hustru, Agrippina, fastlagde han så endelig et format, som han stort set holdt sig til i resten af håndskriftet. Brødteksten i alle biografier står herfra på venstresider i fuld bredde, mens højresiderne er reserveret til noter og senere tilføjelser. Højresiderne er som oftest delt i to lige brede spalter, så der ikke bliver papirspild ved korte noter. Til at begynde med har de da også været holdt fri til senere tilføjelser til biografierne. I det værk, Sperling efterlod sig ved sin død, var der til gengæld ikke mange tomme højresider tilbage.

GKS 2110 a-b 4^o har oprindeligt bestået af en sekventielt voksende stak løse læg. I midten af 1800-tallet er bunken i Det Kongelige Bibliotek blevet indbundet i to bind med brunmarmorert papir og læderafstivede hjørner og ryg med guldpræget forfatternavn, værktitel og kongemonogram (Frederik 7.). Bind 1 rummer 681 biografier og slutter på s. 634, og i direkte forlængelse heraf begynder bind 2 på s. 635 uden titelblad. Katalogen slutter på s. 1.198. Et ufærdigt navnerregister, *Index ad Foeminas doctas*, bringes bagest i bind 2 på delvis upaginerede sider. Det er overvejende sorteret efter kvindernes fornavne, men nu og da alligevel efter efternavn. Gennem dette åbnes en vej ind i det usystematiske virvar af kvinder fra alle tænkelige lande og perioder.

Der er ingen antydning af indholdsfortegnelse til værket, og på indholdssiden er der heller ikke nogen struktur at gå efter. Biografierne er hverken ordnet efter periode, nationalitet, eller anden systematik. De står heller ikke i alfabetisk rækkefølge – modsat flertallet af de udgivne gynæcéer. Det eneste ordensprincip er en romertalsnummerering af de biografere kvinder og noteprincippet, hvor de springende noter kobles til deres lemma (referenceord) gennem små tegn eller bogstaver. Registeret er således den eneste genvej ind i værket.

Håndskriftet virker hele vejen igennem som et arbejdsseksemplar, der ikke er renskrevet, og må siges at være langt fra færdigbearbejdet til udgivelse. Det mangler en overordnet struktur.

I det andet af de to ovenfor nævnte manuskripter *Adversaria quaedam de feminis doctis* (NKS 596 4^o) findes blandt andet fra nederst s. 9 en fortegnelse på 3½ tætskrevne sider over værker, som Sperling har anvendt en stor del af som kilder til sine biografier. Listen er overvejende i vilkårlig rækkefølge, men lejlighedsvis samles litteratur i alfabetiske grupper. De nævnte referencer er almene leksika, diverse gynæcéer, enkeltdigte (ofte hyldestdigte om enkelte kvinder), breve m.m. De bibliografiske referenceværker er på mange sprog: Latin, fransk, engelsk,

tysk, hollandsk m.m. delvis bestemt af, hvilke geografiske områder de omhandler. Selvom der kun er overleveret disse få sider, er der god grund til at antage, at Sperling parallelt med arbejdet på kvindekatalogen har samlet data på de bibliografiske værker, han benyttede, så de forkortede henvisninger inde i biografierne kunne forstås ved hjælp af en samlet bibliografi, som dog ikke er bevaret i komplet form.

En stor del af litteraturhenvisningerne stammer typisk fra anden halvdel af 1600-tallet, især 80erne og 90erne, men også fra midten af århundredet. Nogle få værker er fra 1700-tallet. Det allersidst omtalte værk er også det senest daterede. Det gælder den trykte bog, Johann Caspar Eberts *Eröffnetes Cabinet deß Gelehrten Frauen-Zimmers*, udgivet i Frankfurt og Leipzig 1706. Det er den seneste tidsangivelse i manuskriptet og dermed også slutpunktet for dets datering.

Hvem var Sperlings kvinder?

Kvinderne i Sperlings katalog stammede fra alle perioder og i princippet fra alle verdens lande, hvilket på den tid for en dansker reelt betød Europa og Nordafrika. Otto Sperling gik helt tilbage til det mytisk sagnospundne Egypten. Han dvælede ved græsk og især romersk oldtid og bevægede sig op igennem den europæiske middelalder og Italiens og Spaniens renæssanceårhundreder. Frankrigs salonkvinder i 1600-tallet og masser af italienske og spanske kvinder fra renæssancen til sin egen tid fandt han frem. Han samlede ind fra hele det nordlige Europa med Det Baltiske Havs omkredsede lande, slaviske, germaniske, nordiske og mod vest de stærke nederlandske lande, hvor mange vigtige forlag eller bogtrykkere også tidligt havde placeret sig, og den lærde produktion var stor. Gennem den engelske dronning Elisabeth I. og den skotske Maria Stuart blev Englands og Skotlands lærde kvinder synliggjort og trak mange flere navne med sig fra det vestligste Europa. Samtidig fastholdt han naturligvis konstant blikket på de nordiske lande og noterede alle, som han kunne opdrive i Norden. Et overvældende flertal af kvinderne var berømte historiske skikkelser, mens forholdsvis få var fra hans samtid. Flere var der nemlig heller ikke. Der er stor forskel på, hvad de mange kvinder roses for at kunne, ligesom biografiernes længde også varierer meget.

Mange af kvinderne er antagelig glemt i dag, selv i deres respektive hjemlande. Alene blandt de første ti vil mange nok skulle foretage en del opslag for at finde frem til deres identitet og levetidspunkt. Kvin-

derne er, som de står i Sperlings latiniserede form, følgende: Isabella Andreini, Cassandra Fidelis, Esthera Angla, Elisabetha Heroita, Beatrix Arragonia, Manto, Nicostrata vel (= eller) Carmenta, Maria Teraquella, Arabella Stuarda og til sidst: Sappho Cretensis, som Sperling gør opmærksom på ikke er den samme som den langt tidligere oldgræske kvindelige digter Sappho fra Lesbos. Kvinderne stammer fra forskellige århundreder, og geografisk spreder de sig over Italien, England, Skotland, Spanien, Ungarn, Grækenland, det gamle Rom og Kreta.

Isabella Andreini – en case study

For at give et indtryk af biografiernes art og kvinderne selv i forhold til biografiene skal en enkelt typisk biografi tages ud, og da den allerførste netop på mange måder er karakteristisk, er den valgt ud som eksempel. Nr. 1 er Isabella Andreini (1562-1604), som nok vil være fuldstændigt ukendt for de fleste i dag. Faktisk ved man rigtig meget om hende. Man kommer hurtigt til at fatte interesse for hende, og jo mere man finder ud af, desto mere ønsker man at vide. Hun var en højt begavet og talentfuld italiensk skuespiller. Desuden både intellektuel og poetisk anlagt.

Sperling afslutter Isabella Andreinis biografi med en kildehenvisning: Pierre Bayles berømte *Dictionnaire*, bd. 1, s. 264.¹¹ Det konstateres let, at han bygger ganske tæt på Bayle. Men Sperling har på en for ham typisk måde fattet interesse for hende. Et umiddelbart tørt stof får liv for Sperling og driver hans studie af både hende og andre videre, således at hans gynæceum vokser og vokser, indtil det ved hans død er verdens største. Han giver åbenhed og nysgerrighed til sin samlings objekter på en unik måde ved sin tillid til, at der bag enhver kvinde, han én gang er stødt på som talentfuld, sikkert vil kunne skjule sig en langt mere lærd person, end han havde anet. I mange tilfælde bliver han som i dette positivt overrasket. Derfor er Andreini typisk.

¹¹ Pierre Bayle (1647-1706): *Dictionnaire Historique et Critique*. Udgaven oplyses ikke, men synes at være førsteudgaven, trykt i Rotterdam 1696-97. Bayles værk var tænkt som et leksikon, der rettede og kritisk udbyggede Louis Moréris (1643-1680) *Dictionnaire Historique* fra 1674, men Bayles velskrevne og såvel filosofisk som teologisk polemiske værk fik hurtigt sit eget liv og kom i 1740 i en udgave i fire bind, som herefter blev standardudgaven. Om Pierre Bayle, se John Pedersen: *Tvivl og tolerance. Et skrift om Pierre Bayle, Romanske Skrifter*, 15, 2006.

Isabella Andreini var berømt i sin samtid, som lå et godt århundrede før Sperlings egen, og hendes talent har utvivlsonst været stort. Hendes ry har næppe været afblomstret på Sperlings tid, men litteratur om hende har han ikke kunnet finde meget af i Norden. I dag er hun detaljeret beskrevet i ny faglitteratur. På scenen var hun den førende kvindelige skuespiller i Comedia dell'arte-trupperne, og også i andre trupper var hun feteret. Hun spillede især i Italien og Frankrig bl.a. ved fornemme fester ved hoffet. Hendes berømmelse kulminerede ved fremførelsen af en scene, senere døbt *La pazzia d'Isabella*, Isabellas vanvid, hvor hun skulle spille samtlige skuespilleres roller, både de kvindelige og de mandlige, og tale adskillige sprog. Det kræver kundskaber og begavelse. Opførelsen fandt sted ved hoffet i Firenze i 1589 til kong Ferdinand I. og hans tilkommende, Christine de Lorraines, bryllup og blev lovprisende beskrevet af en tilskuer, Giuseppe Pavoni. Som intellektuel opnåede Isabella som en af ganske få kvinder i renæssancen at blive optaget ved et litterært akademi, *Accademia degli Intenti* i Pavia, og som digter fik hun sit hyrdespil *Myrtillo* genudgivet over ti gange i første halvdel af 1600-tallet og fik posthumt både sine senere så berømte rimede digte inspireret af Petrarca og en fiktiv brevsamling udgivet. Store værker på italiensk, fransk, engelsk og tysk er udkommet om hende endnu i det 21. århundrede, ligesom nye udgaver og oversættelser af hendes egne værker er. Hun døde under barsel med sit ottende barn som 42-årig, da hun gik i fødsel, mens hun var på gennemrejse i Lyon. Rygtet om hendes død spredtes omgående, og hun fik en nærmest kongelig begravelse.

Uden tvivl fortjente Isabella Andreini at blive optaget i Sperlings katalog som lærd, især da lærdomsidealet ofte blev defineret forskelligt for mænd i sammenligning med kvinder, som jo ikke kunne uddannes formelt på universiteter. Således kunne bl.a. kunstnerisk begavelse inddrages, f.eks. kunne diverse praktiske discipliner inden for musik og kunst dengang jævnføres med det mere skriftligt dokumenterede og emnemæssigt fokuserede, som vi definerer lærdom ud fra nu om stunder. I dag ville Andreini i øvrigt nok på flere af sine lærdomsfelter snarere blive opfattet som skabende og udøvende kunstner end som lærd. Sperlings beskrivelse af hende er til gengæld også snævrere end den, som er refereret her ovenfor. Hans er som mange af biografierne ganske kort og tør med vægt på Andreinis skriftlige værker, mens ovenstående bygger på en moderne skildring af alle hendes talenter, skrevet på grundlag af nyere tids grundige udforskning og dokumentation fra

ganske fyldigt overleverede kilder. Andreinis værker udgives fortsat, og hun biograferes såvel i trykte monografier som i detaljerige, digitale beskrivelser med noter og bibliografi, der umiddelbart og gratis kan hentes ned fra internettet.¹²

Sperlings biografi af Isabella Andreini består kort og godt af 12 latinske linjer, hvori han indledningsvis betoner, at Isabella Andreini fortjener en plads blandt de lærde kvinder, “selvom hun kun skrev på italiensk”, som han siger i skjult dialog med dem, der mente, at lærdom var bundet til de klassiske sprog. Sperling ser på talentet og den viden, kvinderne har haft mulighed for at tilegne sig, ikke nødvendigvis på, hvad “man” definerede som lærdom. Og det kommer Isabella Andreini til gode. “Hun var selv som et overflødhedshorn og blev”, fortsætter han, “berømt indenfor enhver form for viden (omni [rettet fra: omnis] tamen eruditionis genere clara fuit, ipsum Amaltheæ cornu), hvilket de breve, hun skrev til en række personer, bevidnede. Disse breve udkom i Venedig i år 1647 i duodezformat”. – De omtalte breve var fiktive, en art teatraliske monologer med islæt og inspiration fra nyplatonismen og Petrarca. De udkom første gang i Venedig i 1607 og senere i ca. tolv oplag inden midten af århundredet. Det er vanskeligt at sige, om Sperling skriver af fra en kilde, eller om han faktisk selv kendte hendes breve. På et tidspunkt har han med sikkerhed kendt dem. I den tidligere omtalte auktionskatalog over hans egen bogsamling finder man nemlig som nr. 2.200 på s. 435 følgende indførelse i listen over oktavudgaver: “Isabell. Andreini Lettere. Venet. 1620”. Sperling har altså selv ejet en brevudgave fra 1620. Anskaffelsestidspunktet til Sperlings bibliotek kendes ikke, men det er sandsynligt, at han først fik sit eget eksemplar af brevudgaven, efter at han havde skrevet biografien, siden han dér nævner, at brevene først blev udgivet i 1647 i miniformat (duodez). Førsteudgaven er endda endnu tidligere, fra 1607. At han selv (sandsynligvis senere) anskaffer en udgave af brevene, viser under alle omstændigheder, at han må være blevet oprigtigt interesseret i dem og i hende. Det bør i den forbindelse også omtales, at Det Kongelige Bibliotek har et eksemplar af begge de nævnte udgaver af brevene. Bibliotekets eksemplar fra 1620 er interessant ved at bære et ejermærke fra ingen ringere end Danmarks lærdeste kvinde i 1600-tal-

¹² Som eksempel kan nævnes associate professor ved Delaware University, Meredith Kennedy Rays biografi af Andreini. Den ligger som open access-dokument på *The University of Chicago Librarys* hjemmeside, og det er netop den, som beskrivelsen her i dette afsnit bygger på.

let, Seneca-oversætteren Birgitte Thott. Sperling oplyser videre, at Isabella Andreinis mand, Franciscus Andreini, efter hendes død indsamlede og i 1620 udgav hendes efterladte skrifter. Disse omfattede digte på italiensk i flere genrer og også de omtalte breve. Sidst i sin biografi bringer Sperling som sagt en henvisning til Bayles artikel om Isabella Andreini.

Andre kvinder

Denne første artikel i samlingen er typisk for samlingens biografier både ved sin længde og sit indhold og ved overvejende at bygge på en enkelt kilde. På s. 1 har Sperling føjet nogle senere oplysninger til, og det er da også strukturen for artiklerne i øvrigt, at de hen over årtierne kan få noter og tilføjelser, som må kile sig ind med henvisningstegn fra hovedteksten eller fra tilføjelse til tilføjelse ofte flere sider fra hovedartiklen. Blandt Sperlings historiske kvinder er der ligesom i gynæcéerne i almindelighed en særlig virak omkring de kvindelige regenter. Således f.eks. med den ægyptiske dronning Kleopatra, "Cleopatra Regina", nr. 33. Man kunne have tænkt sig, at hun ville blive udelukket pga. sit løsslupne privatliv, som Sperling da også mener, at han må omtale for dømmende, men hvad han især vælger at gøre, er at udbrede sig om hendes begavelse og sprogkyndighed inden for eksotiske sprog, som lå uden for det traditionelle lærdomshistoriske Europa-centrerede sproghierarki. Han fremhæver også hendes veltalenhed og belæsthed, som han dog i nogen grad mener, at hun misbruger. Med betydelig større lethed kan han i biografi nr. 20 panegyrisk fremhæve den imponerende engelske renæssancedronning "Elisabetha Anglica Regina", alias dronning Elisabeth 1. af England, for slet ikke at tale om den svenske dronning Kristina, nr. 161, som abdicerede og levede et lærd og fromt liv i Rom, hvor hun opbyggede et ekstraordinært bibliotek af trykte bøger og ikke mindst en unik manuskriptsamling, der ved hendes død i 1689 umiddelbart blev registreret og opgjort til 2.125 manuskripter foruden en række udlånte.¹³ Sperling bringer også biografier over en lang række franske og spanske dronninger foruden de mere

¹³ Eva Nilsson Nylander: *The Mild Boredom of Order. A Study of the Manuscript Collection of Queen Christina of Sweden. Bokhistoriska Skrifter*, 8, Lund, 2011. Dette grundige værk bringer en længe tiltrængt samlet fremstilling af dronning Kristinas berømte manuskriptsamling. Vedr. registreringer af manuskriptsamlingen ved hendes død, se slutningen af kapitel 3.

eksotiske som f.eks. de ungarske. Dronningerne kvalificerer sig umiddelbart hurtigere end andre til gynæcéet ved deres profession som kvindelige regenter, men bliver altså af Sperling særligt fremhævet, hvis de som Elisabeth 1. eller Kristina var kendt for at have været bogsamlere eller særligt belæste og især ved selv at have skrevet og eventuelt fået publiceret litterære, lærde eller fromme værker. Hellige middelalderkvinder med skriftlige produktioner som mystikeren og abbedissen Hildegard af Bingen (1098-1179), der også var forfatter, brevskriver og ikke mindst: komponist, eller nonnen og dramatikeren Hrosvitha (ca. 935-ca.1002), er med i gynæcéet. Det er de skriftlige værker, begavelsen og aktiviteten hos disse visionære troende, der fremhæves, når de to kvinder anbringes som lærde, *doctae*, i Sperlings værk på bekostning af det fromme, det mystiske eller "visionære", som ofte ses betonet i religiøse sammenhænge. Tilsvarende med de spændende franske salonkvinder, som ofte hos andre skildres for deres kunstneriske talenter, sang og musik m.m., mens det hos Sperling typisk er deres breve, digte og sprogkundskaber, der fokuseres på. Selvom Sperling ikke altid er særlig opfindsom eller fornyende i sin udvælgelse af kvinderne, er han konstant loyal mod sine hovedkriterier for optagelse i gynæcéet: lærdom og begavelse. Det var den side af kvinder, han var ude på at vise verden, og det var usædvanligt. Sperling tager da også jævnligt diskussionen om, hvad der kan berettige en kvinde til titlen lærd, op med mandlige kolleger.¹⁴

Til trods for sit fokus på seriøs lærdom går Sperling ikke af vejen for nu og da at brænde en god historie af, hvis han støder på en. F.eks. når han i sin biografi nr. 1.013 om en Catharina Barbisona, som han kender fra en bog om velrenommerede italienske, kvindelige brevskrivere,¹⁵ må undre sig over, at denne Catharina ansås for veluddannet. Det, hun

¹⁴ M. Alenius: Matthias Henriksen Schacht – og Danmarks første kvindelitteraturhistorier, M. Alenius, Th. Bredsdorff og Søren P. Hansen (red.): *Kampen om litteraturhistorien*, 2004, s. 165-197, især s. 176ff. På s. 176 meddeles, at Otto Sperling og Matthias Henriksen Schacht ikke kendte hinanden. Jeg er senere blevet opmærksom på, at Sperling var eller blev bekendt med Schacht, da denne i år 1700 publicerede sin artikel om lærde kvinder (omtalt i afsnittet om Sperlings kilder nedenfor), og har nogle referencer til Schacht, som dog døde samme år. Om Sperlings centrale rolle i Danmark i spørgsmål om de lærde kvinder, se også M. Alenius: Sophia Elisabet Brenners modtagelse hos danskerne, Valborg Lindgårde, Arne Jönsson og Elisabet Göransson (red.): *Wår Lärda Skalde-Fru Sophia Elisabet Brenner och hennes tid*, Lund 2011, s. 432-485, især s. 437-448.

¹⁵ Ortensio Lando: *Lettere di molte valorose Donne, nelle quali chiaramente appare, non esser ne di eloquentia ne di dottrina alli huomini inferiori*, Venedig 1549.

angiveligt blev fremhævet for i bogen, var et brev til en anden italiensk kvinde, hvori hun viderebragte skandaløse rygter om den andens datter og tilrådede veninden at få sin datter fjernet fra søsteren, hvor hun i princippet var på dannelsesophold. I stedet for at studere lod den unge pige sig nemlig hver eneste dag se i vinduet og fremviste sine nøgne bryster på en usædelig og liderlig måde til diverse elskere, som hun endda håbede på at få flere af, som der står i brevet – og hos Sperling. Catharina råder sin veninde til at holde datteren inden døre – og vinduer. Sperling slutter hovedrystende sin korte biografi af med at udbryde: “Jeg kunne godt tænke mig at vide, om nogen har ovovet at benægte, at denne Barbisona ikke er særligt lærd” (Velim intelligere num quis Barbisonam hanc non valde eruditam [esse] ausit negare).¹⁶ Her handler det altså mere om sladder end om lærdom, mener han, men kan dog ikke modstå at bringe historien.

Mens langt de fleste af kvinderne altså var længst afdøde historiske skikkelser, som endda kunne være mere eller mindre mytiske såsom sibyller, Cæsars hustru, Perikles’ hustru, brødrene Gracchus’ mor, den egyptiske gudinde Isis osv., lykkes det alligevel også Sperling at finde frem til en ganske lang række af sin egen samtids lærde kvinder. Han ledte meget bevidst efter dem og kom endda i adskillige kendte tilfælde i personlig brevkontakt med dem. I en første gennemgang af Sperlings brevarkiv i 1987 registrerede jeg 24 forskellige kvindelige adressater, og 13 kvindelige afsendere.¹⁷ Flere små korrespondancer på latin med lærde kvinder er dukket op, én ganske substantiel med den lærde svenske Sophia Elisabet Brenner, som Sperling var meget betaget af. Sidstnævnte brevveksling må anses for at være den største bevarede latinske korrespondance mellem en nordisk mand og kvinde i 1600-1700-tallet. Hele brevvekslingen blev i 2006 udgivet, oversat

¹⁶ Historien er fortalt lidt mere udførligt på f. 118 i Sperlings kilde, hvoraf det også fremgår, at pigen får dyre gaver og dekorerede breve for sine præstationer. Kilden, Ortensio Lando, er omtalt nedenfor i afsnittet om Sperlings kilder.

¹⁷ M. Alenius: Love at first (W)ink. A fragment of Otto Sperling’s Neo-latin Correspondence, Graham D. Caie og Holger Nørgaard (red.): *A Literary Miscellany Presented to Eric Jacobsen (Publications of the department of English, University of Copenhagen, 16)*, 1988, s. 164-184. Se især s. 168-173. Listen er ikke nødvendigvis udtømmende. Et brev, sandsynligvis på latin fra den venetianske lærde Elena Cornaro Piscopia fra 1600-tallet omtales af Sperling, men er ikke fundet i brevsamlingen.

til engelsk og bragt ind i sin kulturhistoriske sammenhæng af Elisabet Göransson.¹⁸

De danske kvinder

Der er ikke mange danske kvinder i Sperlings gynæceum, og de fleste af dem, der er, finder man i sidste femtedel af værket. Sperling gik ikke efter de danske, han gik efter de bedste. Men så meget desto mere ærefuldt er det for de ca. 75, som slynger sig ind imellem de mange udenlandske, at være med.

Den lærdeste af dem alle var adelsfruen Birgitte Thott (1610-1662).¹⁹ Hun vandt stor respekt i det lærde miljø ved ikke alene at kunne alle teologiens tre sprog og en fin række flere, men ved yderligere at have specialiseret sig i antikkens filosofi og herunder specielt den stoiske etik. Hendes oversættelse fra latin af den romerske, stoiske filosof Lucius Annaeus Senecas moralfilosofiske prosaværker var et mesterværk. Det var den første store, danske klassikeroversættelse, og den udkom i folioformat som en af det 17. århundredes allerfornemste danske bøger.²⁰ Birgitte Thott blev fast inventar i alle danske gynæcéer. Både i levende live og efter sin død fremkaldte hun hyldestdigte fra berømte mænd og endda også et enkelt fra en kvinde, Anna Maria van Schurman, der var kendt som Norderopas lærdeste kvinde med tilnavnet Den tiende Muse. Hos Sperling var Schurman omtalt som nr. 152, og blandt hans private bøger var to af hendes værker med i auktionskatalogen, nemlig som nr. 2.341 (8^o) hendes *Opuscula* med tekster på adskillige sprog herunder især latin og græsk og som nr. 2.354 (8^o) det berømte, latinske skrift om det kvindelige intellekts egnethed for litterære studier, *De ingenii muliebris ad bonas literas aptitudine*, som Birgitte

¹⁸ Elisabet Göransson: *Letters of a learned Lady. Sophia Elisabeth Brenner's Correspondence, with an edition of her Letters to and from Otto Sperling the Younger (Studia Graeca et Latina Lundensia, 14)*, Lund 2006. Sophia Elisabet Brenner (1659-1730) var Sveriges lærdeste kvinde på sin tid. I anledning af 350-året for hendes fødsel blev hendes digte udgivet i 2009. Se Petra Söderlund og Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Samlade Dikter av Sophia Elisabet Brenner, Första delen. Poetiske Dikter 1713*, udg. af Valborg Lindgårde, Stockholm 2009.

¹⁹ Om Birgitte Thott og hendes Seneca-oversættelse se M. Alenius: Birgitte Thott (1610-1662), M. Stecher-Hansen (red.): *Dictionary of Literary Biography: Danish Writers from the Reformation to Decadence, 1500-1900*, vol. 300, New York 2004, s. 443-451. Samme: Seneca-oversætteren Birgitte Thott. Et fagligt portræt, *Danske Studier*, 78, 1983, s. 5-47.

²⁰ Erik Dal: Birgitte Thotts Seneca, Sorø 1658, Ole Hovman m.fl. (red.): *Levende Biblioteker. Festskrift til Palle Birkelund*, 1982, s. 41-47.

Thott også referer til i sit skrift om det lykkelige liv. Forrest i Birgitte Thotts Seneca-oversættelse hyldede Anna Maria van Schurman sin danske kollega med et latinsk digt, hvori hun generøst tildelte hende hæderstitlen Den tiende Muse, "*Musarum decima*".

Birgitte Thott udgav også imponerende oversættelser af andre moralfilosofiske værker fra latin, fransk, og også engelsk, som var et sprog, som meget få beherskede på den tid. Selv skrev hun et stort, endnu upubliceret værk i 50 kapitler *Om et lykksalligt Liff*, forfattet og kompileret med inspiration fra antikke filosoffer som Aristoteles, Platon og Seneca foruden kirkefædre og samtidige tænkere i Europa.²¹ Det var etikken, der interesserede hende, og hun vidste noget om den. Internationalt var hun fuldt ud på højde med de store europæiske lærde kvinder, og naturligvis var hun også en af Sperlings idoler. Han var kun 28 år, da hun døde i Sorø i 1662, så han har næppe truffet hende personligt, men han har ikke kunnet undgå at høre om hende. Hun var den anden danske kvinde han omtalte i sit værk, hvor hun står som nr. 25 og får en af de større biografier.

Birgitte Thott var i særklasse, men der var flere andre, som Sperling viste særlig interesse pga. deres talenter for intellektuelle studier og digtning, og som kunne tåle sammenligning med udenlandske "kolleger". Således f.eks. Birgitte Thotts mor, Sophie Below (nr. 689), og hendes meget berømte søster Marie Below/Marie Holck (nr. 214). Desuden Leonora Christina Ulfeldt (nr. 302), som Sperling som nævnt havde et livslangt, privat venskab med, Berte Friis (nr. 221), Margareta Lassen (nr. 1357), den latinkyndige Anne Margrethe Bredal (nr. 319), bogsamlere Anne Giøe (nr. 325), den naturvidenskabeligt arbejdende Sophie Brahe (nr. 323), den dødsdømte, græsk- og latinkyndige Cecilie Gad (nr. 1.284) og salmedigteren fra Norge, Dorothea Engelbretsdatter (nr. 540).

Interessant er det at se, hvordan tre virkelige talenter som Karen Brahe (nr. 675), hendes mor Susanne Giøe (nr. 676) og en af Sophie Rosenkrantz'erne (nr. 677) må deles om én side i katalogen. Karen

²¹ Om Birgitte Thotts *Om et lykksalligt liv*, se M. Alenius: Tidlig dansk moralfilosofi og Birgitte Thotts "Om Weyen till et Lykksalligt Liff" (1659), Henrik Blicher, Merete K. Jørgensen og Marita Akhøj Nielsen (red.): *Tænkesedler. 20 fortællinger af fædrelandets litteraturhistorie. Festskrift til Flemming Lundgreen-Nielsen*, 2007, s. 89-107. Samme: Håndskrifterne til Birgitte Thotts *Om et lykksalligt liv* og deres tilblivelse, M. Pade m.fl. (red.): *Album Amicorum. Festskrift til Karsten Friis-Jensen (Renaissanceforum, 3)*, 2007, s. 1-29. (Se <www.renaissanceforum.dk/3_2007/06_alenius.pdf>, tilgæet 2.12.2012).

Brahe blev en af de virkelig store i den efterfølgende gynæceum-generation, hvor hendes adelige jomfrukloster i Odense med det i klosterfundatsen sikrede Karen Brahes Bibliotek i 1717 blev indviet og hurtigt blev to af de vigtigste nye danske kulturmonumenter. Oversætter, genealogen og kunstneren Susanne Giøe og Sophie Rosenkrantz har til gengæld stadig til gode at blive trukket længere frem i mængden af de lærde kvinder.

For brugerne af samlingen er det en stor hjælp til at finde de danske, at der ud for næsten dem alle i marginen er sat en løst håndtegnet indstregning i rødkridt. Det kan kun være den lærde Hans Grams velkendte streg, som kan ses i mange dokumenter i Det Kongelige Bibliotek og Rigsarkivet.²² Hans Gram var selv bogsamler og historiker og beklædte en lang række ærefulde stillinger inden for det intellektuelle og kulturelle område. Som nævnt ovenfor kom Sperlings kvindekatalog i Hans Grams besiddelse på den aldrende Reitzers initiativ – eller måske ligefrem udbedt af Gram selv – inden Reitzers egen død. Hans Gram var i 1730 oven i sine mange andre stillinger også blevet leder af Det Kongelige Bibliotek og kongelig historiograf, men Reitzer havde muligvis allerede inden da foræret eller udlånt Sperlings papirer direkte til Gram uden om den testamentariske arv til Det Kongelige Bibliotek. Hans Gram kendte i hvert fald til og var i besiddelse af Sperlings manuskript i perioden allerede omkring 1730, altså længe før Christian Reitzers død i 1736, hvilket er bevidnet af gynæceum-forfatteren, Albert Thura.²³ Uden med sikkerhed at turde påstå, at der ikke skjuler sig flere danske lærde kvinder i Sperlings manuskript, kan her siges, at der synes at være mindst 75 inkl. to unummererede Anne Krabber og den anonyme fynske pige i nr. 320, “puella fionensis”. Hun skulle if. Sperlings kilde, Anders Bording, 15 år gammel have været i stand til på stedet at gengive et hvilket som helst sted i det græske Ny Testamente på latin! Anders Bordings anstrøg af ironi i denne passage synes at være forbigået Sperling eller bevidst at være blevet overhørt.²⁴ Noget må pigen fra Fyn dog have kunnet for at få et sådant ry.

²² Rødkridtstregen er så kendt, at den ligefrem er nævnt i R. Paullis artikel om Hans Gram i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 5, 1980, s. 260.

²³ Albert Thura: *Gynæceum Daniæ Litteratum, Feminis Danorum, eruditione vel scriptis claris conspicuum*, Altona 1732, Se Præfatio, s. 4-5.

²⁴ Den fynske pige har Sperling eksplicit hentet fra Anders Bording, hvis store digt fra 1640 om lærde kvinder “Scutum Gynæcosophias” (Den kvindelige lærdoms skjold) flere steder bevæger sig over i det humoristiske à la Molières komedie *Les femmes sa-*

Sperlings danske kvinder præsenteres ligesom de udenlandske i bølger så at sige. De første to er de allerede nævnte nr. 23, den adelige latinist Anna Margrethe Qvitzow, bl.a. oversætter af en del af Cæsars *De Bello Civili* (Om Borgerkrigen), og nr. 25 er som sagt den adelige Seneca-oversætter Birgitte Thott. Dernæst er der længe kun ganske få drypvist serveret: tre stykker mellem nr. 200 og nr. 221, enkelte mellem 305 og 336 og nogle få i 400- og 500-numrene. Først herefter kommer hovedgruppen mellem nr. 636 og nr. 692, hvor en hel stime præsenteres. I 700- og 800-numrene finder man igen nogle få og så til sidst to grupper i hhv. 1.200- og allersidst i 1.300-numrene. Den sidste danske er nr. 1.395, nemlig den ikke særligt kendte Elisabeth Glodstrup, om hvem Sperling oplyser, at hun blev født i Bergen i Norge i 1695 og i 1713 som 19-årig skrev meget elegante digte på dansk, som man ifølge Sperling kunne se vedlagt. Ordene "quæ apposita hic vides" (som man kan se vedlagt her) er streget ind i rødkridt, og i margin står med samme røde kridt: *vidi*. (Jeg har set dem). De "vedlagte" digte mangler i dag ved brevene, men at det er Hans Gram, der har haft dem i hånden, må siges at være så godt som bevist af rødkridtstregen.²⁵

Kilderne

Sperling indsamlede som nævnt ovenfor sine kvinder over flere årtier fra omkring 1670erne og frem til sin død i 1715, muligvis endda tidligere. Han betjente sig af forskellige metoder og redskaber til at skaffe sig oplysninger om dem. Nogle fandt han ved at spørge sig frem, mundtligt velsagtens, men også skriftligt, f.eks. dokumentérbart i form af spørgsmål i breve. Denne metode gælder på alle hans forskningsområder. Typisk afslutter han et brev om ét konkret forsknings-emne med et par håbefulde spørgsmål til adressaten vedr. sine andre forskningsprojekter, heriblandt nu og da om, hvorvidt kollegaen mon skulle kende til en given lærd kvinde, han søger oplysninger om i brevmodtagerens land eller by, eller om han (eller hun) kan supplere med andre end dem, han allerede kender i det pågældende område. Blandt

vantes. Sperling henviser til Bording, som han læste i håndskrift, idet det først blev trykt posthumt i *Poetiske Skrifter*, 1735. Sperling synes at tage den fynske pige alvorligt. Se herom Alenius 1987, s. 37.

²⁵ Det hænder i få tilfælde, at et digt eller et brev er vedheftet en biografi i gynæcéet, således at man kan se kvindernes egenhændige tekster, f.eks. ved Anna Margrethe Qvitzows biografi, nr. 23, og Anna Margrethe Bredals latinske brev ved nr. 319.

andet fandt han på den måde frem til nogle af samtidens lærde kvinder, som var kendte lokalt, men endnu ikke optaget i trykte gynæcéer. Han henvendte sig derefter til kvinderne med en meddelelse om, at han planlagde at optage dem i sin "catalogus" over lærde kvinder og opfordrede dem til at tilsende ham oplysninger om deres intellektuelle eller kunstneriske præstationer. Fra enkelte af dem som f.eks. den norske Cille Gad og den svenske Sophia Elisabet Brenner er bevaret breve, hvori de giver udtryk for, at de er dybt smigrede over at få en plads i hans berømte katalog, og det er tydeligt, at de betragter det som en chance for at få en form for evig berømmelse.

Flertallet af kvinderne har han dog fundet og udvalgt fra trykte kilder fra det sydligere Europa. Mange af de første henter han fra den nævnte italienske Johannes Philippus Bergamensis' gynæceum. Uden for den snævre kvindegenre gør han stor brug af den schweiziske naturvidenskabsmand, botaniker og bibliograf Conrad Gesners store firebindsbibliografi, *Bibliotheca Universalis*,²⁶ over trykte bøger, der udkom på latin, græsk og hebraisk frem til midten af det 16. århundrede. Herfra høster Sperling mange kvindenavne bl.a. fra antikken og middelalderen. Sperling har talrige referencer til Gesner især blandt de første hundreder af kvinderne i *De foeminis doctis*. Han suger næring til sit værk fra denne tidlige storbibliografi med de knap 2.000 forfattere til godt 10.000 bøger. I den franske gynæceum-litteratur fandt og brugte han bl.a. et latinsk værk fra slutningen af det 17. århundrede, nemlig Gilles Ménages (Aegidius Menagius): *Historia mulierum philosopharum* udgivet i Leiden 1690, der skildrede kvindelige filosoffer eller filosofikyndige i korte, saglige, leksikalske artikler; desuden et fransksproget af Pierre le Moine (eller le Moine): *La Galerie des femmes fortes*, udgivet i Paris i 1647 og udkommet i adskillige oplag, hvoraf Sperling kendte 1663-udgaven. De bibliografiske referencer i Sperlings manuskript kan ofte være tunge at opløse og at tyde. I Sperlings store biografi nr. 25 om Birgitte Thott er f.eks. bagest to lakoniske referencer føjet til i Sperlings hånd senere end hovedteksten og efter år 1700. Den første står som *Centur. foemin. eruditar. 89*, hvilket er en vigtig meddelelse, idet han hermed gjorde opmærksom på, at den danske Birgitte Thott blev bæret med en omtale – ganske vist kun på to linjer – som nr. 89 i et udenlandsk gynæceum med titlen *Centuria foeminarum eruditione et scriptis illustrium* (Samling af 100 kvinder berømte for deres lærdom og

²⁶ Conrad Gesner: *Bibliotheca Universalis*, 4 bind, Zürich 1545-1549.

skrifter).²⁷ Skriftet står som appendiks til et værk om lærde europæiske mænds daglige optegnelser m.m. af den tyske lærdomshistoriker Christian Juncker: *Schediasma historicum de Ephemeridibus sive diariis eruditorum in nobilioribus Europæ partibus hactenus publicatis* (En historisk skitse over lærde folks nyhedsjournaler eller dagsnotiser udgivet i de vigtigere egne af Europa), Leipzig 1692. Mindst lige så vigtig og specielt interessant i en dansk sammenhæng er den anden reference: "Matth. Henr. Schachtius", der henviser til det første trykte danske gynæceum, nemlig teologen og antikvaren Matthias Henriksen Schachts ti sider lange artikel, "Schediasma exhibens specimen de Eruditis Mulieribus Daniaë" (En skitse til en undersøgelse vedrørende Danmarks lærde kvinder). Dette værk på latin fra år 1700 blev udgivet i Lübeck, s. 209-219, i det to år tidligere stiftede betydningsfulde nordeuropæiske videnskabelige tidsskrift *Nova Literaria maris Balthici et Septentrionis*. Schachts katalog indeholder 36 danske lærde kvinder, hvoraf Birgitte Thott står som nr. 12. Sperling er tilsyneladende blevet opmærksom på det, da det udkom, og er ved den lejlighed gået tilbage til Thottbiografien nr. 25, der pga. sit lave nummer må være skrevet før år 1700, og har tilføjet en reference til Schacht dér.

Sperling fremlægger altså gavmildt sine kilder til biografierne i form af kortfattede referencer til sekundærlitteratur. Problemet er, at de desværre langt fra altid er tilstrækkeligt fyldige til, at man umiddelbart kan følge dem, og de står ikke systematisk anbragt på samme plads i biografierne, f.eks. først eller sidst, så man ved, hvor man skal lede efter dem. Senere tilføjede referencer må desuden ofte finde plads som marginalnoter på en helt anden side end hovedbiografien.

Sperling brugte også regulære håndbøger af bredere karakter til at orientere sig i. Det var endnu et århundrede før Diderots store encyklopædi, men der var vigtige forløbere på markedet. Ved gynécéets første biografi, om Isabella Andreini, har Sperling som ovenfor nævnt en kilde, som man let kan gå efter: Pierre Bayles berømte *Dictionnaire Historique et Critique*, der i første omgang blev udgivet i to bind 1696-1697, og senere i 1702 i en trebindsudgave, som Sperling også kan have haft adgang til. Standardudgaven blev med tiden 5. udgaven fra 1740 i fire foliobind, men den udkom først efter Sperlings død. Teksten i Andreini-artiklen er den samme i de to første udgaver, men Sperlings henvisning til sidetal "p 264" passer kun på 1. udgaven. Skildringen

²⁷ Sperling husker titlen en anelse forkert (adjektivet "eruditarum" er lagt til "foeminarum" i stedet for at stå som substantiv i ablativ "eruditione" parallelt med "scriptis").

hos Bayle sammenholdt med Sperlings latinske fremstilling stemmer nogenlunde overens, om end Bayles er lidt mere detaljeret og i øvrigt også referer til Andreinis brevudgave, som blev udgivet i 1610, mens Sperling skriver 1647. I det omtalte håndskrift NKS 596 4^o ses en anden egenhændig reference af Sperling til samme værk: “Baile Dictionn. T. 2. p. 1088”, men det er uklart, hvad henvisningen præcist går på. Bayles navn viger dog snart for den i begyndelsen af denne artikel nævnte Jacobus Philippus Bergamensis, men spredt rundt om i gynécéet dukker Bayles navn op som kilde, og hans leksikon er tydeligvis en af Sperlings meget benyttede håndbøger.

Ved siden af encyklopædiske værker og biografisamlinger kunne kilderne være de ikke så få disputatser om de lærde kvinder – på godt og ondt – fra tiden omkring år 1700. Heri disputerede man om de lærde kvinder som fænomen eller drøftede selve lærdomsbegrebet eller kvindernes kulturelle og videnskabelige studieresultater. Der tænkes ikke her på de retorisk opstyltede disputationer for og imod kvinder som Valens Acidalius’ dissertation fra 1599, der som led i en overordnet religionsdisput i 50 beviser “dokumenterer”, at kvinder ikke er mennesker, og bliver modargumenteret samme år af Simon Gediccus, der stiller op med sit forsvar for kvinddekønnet, *Defensio sexus muliebris*.²⁸ Der tænkes derimod på de mere nuancerede disputatser som f.eks. de to, der blev udgivet i Jakob Thomasius’ navn under titlen *De foeminarum eruditione* (Om kvinders lærdom/uddannelse). Der blev disputeret om fem teser vedrørende kvinders lærdom, og hvorvidt det var i overensstemmelse med naturen eller ej, at de beskæftigede sig med lærdom. Teserne blev forsvaret i Leipzig 1671 af doktoranderne Johannes Sauerbrei og Jacob Schmaltz (Smalcus) under ledelse af Jakob Thomasius (1622-1684), tysk jurist, filosof og filosofihistoriker. De fem fremførte teser og forsvaret for dem blev trykt samlet i 1671. I 1676-udgaven af værket, som er den eneste, der har været mig tilgængelig på Det Kongelige Bibliotek, er bagest bragt en supplerende liste over lærde kvinder, som ikke var omtalt i teksterne, “Catalogus Foeminarum Eruditarum, superius non memoratarum”.

Sperling blander sig ikke her i indholdet i diskussionen, men nøjes med at høste et stort antal navne fra dette værk til sit eget. Mellem hans

²⁸ Valens Acidalius: *Disputatio nova contra mulieres, qua probatur eas homines non esse* (En ny afhandling rettet imod kvinder, hvori det bevises, at de ikke er mennesker), med modindlæg i samme bind ved Simon Gediccus: *Defensio sexus muliebris*, Zerbst 1595.

biografier nr. 146 og nr. 240 kan der let registreres 85 med referencer til Jacob Thomasius, og det kan meget vel tænkes, at der kan være flere.

Almene opslagsværker som bl.a. Pierre Bayles *Dictionnaire* havde Sperling naturligvis adgang til offentligt eller privat. Værket synes ikke at optræde i hans to auktionskataloger, men man må regne med, at der var en hel del centrale (lærdoms)historiske værker, som han trods pengenød ikke har villet skille sig af med. Særlige fagområder har han fagbøger til som f.eks. den teologiske mystik, som mange kvinder var kendt for at have været dyrkere af. Her er hans hovedkilde Gottfried Arnold (Gothofridus Arnoldus), der levede fra 1666 til 1714, og i 1702 i Frankfurt udgav værket: *Historia et descriptio theologiæ mysticæ, seu theosophiæ arcanæ et reconditæ, itemque veterum et novorum mysticorum* (Historie og beskrivelse af den teologiske mystik og den hemmelige og dulgte teosofi og ligeledes af de gamle og nye mystikere). Tidsskrifter og en række biografiske, nationale lærdomshistoriske værker anvendte Sperling også. Således f.eks. den franske *Journal des Scavans* [savants], der udkom fra 1665-1792, eller fra Sverige: Johannes Scheffers *Svecia Litterata*, udgivet i Stockholm 1680, og de mere lokalhistoriske leksika som f.eks. det syditalienske *Biblioteca Napolitana* ved Nicolo Toppi fra slutningen af 1600-tallet.

Men det er langt fra altid, Sperling meddeler sine kilder ved den enkelte biografi. F.eks. finder man et stykke inde i håndskriftets bind to et langt stræk med norditalienske berømte, kvindelige brevskrivere, hvor man jævnligt mangler kilden til de respektive biografier. Nu og da ses en præcis henvisning til en folioside uden omtale af selve værkstitlen, hvilket antyder, at der andetsteds må være angivet en kilde, og følger man biografierne systematisk baglæns, vil man da også på et tidspunkt støde på den kilde, sideangivelserne henviser til. Således kan man på s. 840 finde begyndelsen til rækken af de italienske, brevskrivende kvinder. Ved biografien øverst på siden, nr. 995, angives udførligt følgende kilde: *Lettere di molt[e] valorose Donne, nelle quali chiaramente appare, non esser ne di eloquentia ne di dottrina alli huomini inferiori* (Breve fra mange, værdsatte kvinder, hvoraf det klart fremgår, at de ikke står tilbage for mændene hverken i henseende til veltalenhed eller i lærdom). Brevene angives af Sperling at være indsamlet og udgivet af Hortensius Lando (Ortensio Lando) og trykt i Venedig 1549. Ganske rigtigt findes et sådant værk, oprindeligt trykt i 1548, men genudgivet i 1549. Det Kongelige Bibliotek har begge udgaver, 1549-udgaven med proveniens P.F. Suhm, hvis navn står præget med guld på forpermen. Man fristes

til at tænke, at det må have været Sperlings, der blev solgt på dennes auktion i 1709 (katalogen, s. 450, nr. 2.388) og muligvis senere var blevet erhvervet af Suhm. Proveniensen er dog ikke kendt, men hvor mange ejere af italienske kvinders brevsamlinger kan der mon have været i Danmark på den tid? Sammenligner man Sperlings liste over italienske brevskrivere med Landos trykte værk, finder man talrige fælles navne. Listen med hyppige referencer til Lando fortsætter frem til s. 870, hvor den stille ebber ud med en biografi på 3½ linje om en vis Leonora Calandrina, som kort og godt roses for at have besiddet alle dyder (omnibus virtutibus ornata). Herefter nævnes kilden ujævnt frem til og med nr. 1.054 på s. 900, hvor Sperling brat skifter over til spanske og portugisiske kvinder med nye kilder.

De spanske og portugisiske kvinder får tildelt et langt, uafbrudt stræk hen over 52 numre fra nr. 1.055 på s. 904 til og med nr. 1.107 på s. 937. Til alle er hovedkilden klart markeret ved talrige referencer til Nicolás Antonio (1617-1684) i *Bibliotheca Hispana* (eller *Hispanica* eller *Hispanorum*), en bibliografi over spanske forfattere fra tiden efter 1500, første gang udkommet i 1672. Foruden disse 55 er der en række meget kendte spanske dronninger o.l., som er bragt ind tidligere i værket fra generelle værker. Med Nicolás Antonios forfatterleksikon får Sperling samlet en række sikkert også for ham selv mindre kendte spanske skrivende kvinder og får dem med i gynæcéet.

En lille bitte samlet gruppe engelske kvinder begynder med nr. 992 på s. 834 og slutter straks efter igen med nr. 994 på s. 838. Lange engelske referenceværker viser, at Sperling ubesværet må have kunnet læse dette på hans tid ikke så hyppigt anvendte sprog i Danmark, og også listen i det andet håndskrift med bibliografiske kilder har nogle engelske titler med, især på de sidste sider. Der findes sikkert flere afsnit med engelske kvinder, som jeg endnu ikke er stødt på i værket. Ofte kommer man i hvert fald i håndskriftet ind i små usammenhængende øer med spredte navne. F.eks. står helt løsrevet på s. 830 som nr. 983 en Gabriella de Bourbon, som Sperling oplyser, at han har fået kendskab til i et brev fra 1701 fra en ung kollega i studiet af kvindelige skribenter, Sebastian Kortholt. Kortholts far havde været god ven af Sperling og over for sin søn peget på Sperlings *De foeminis doctis*, som relevant for sønnens studier.

En supplerende kilde til viden om kvinderne er de mange hyldestigte fra berømte mænd, der dedicerer digte til kvindelige forfattere i kvinders egne trykte publikationer. Sådanne hyldester trækker Sperling

frem som kilder til viden om kvindernes talenter. Ligeledes lejlighedsdigte om de lærde kvinder, såsom anmeldelseslignende hyldedigte af deres præstationer eller sørgedigte i forbindelse med dødsfald ved tidens skjalde og lærde kolleger. Sperling citerer dem hyppigt fra originaler på mange forskellige sprog, inkl. dansk. Her er der også en del engelske kilder anført. Han gør sig stor umage for at kreditere en digter, som kaster glans over en given lærd kvinde, kvindelig digter, musiker eller lignende, og sætter således en proces af gensidig befrugtning i gang. Også i den omtalte supplerende liste med bibliografi i NKS 596 4^o er opført mange digtere som kilder til viden om lærde kvinder.

Afslutning og konklusion

Sperling blev ved at samle litteratur om sine lærde kvinder til verdens største gynæceum, og så sent som i 1706 finder man som sagt en reference til det samme år udgivne gynæceum: *Eröffnetes Cabinet deß Gelehrten Frauen-Zimmer* af Johann Caspar Ebert. Dette omfangsrige skrift omtaler "Die Berühmtesten dieses Geschlechtes" fra mange lande og perioder. Ebert giver sit værk to forord: et til de høj- og velbårne Fruer og et til Læseren. I det sidste finder man en rosende omtale af Otto Sperlings eget gynæceum, *De foeminis doctis*, som Ebert dog aldrig havde set. Ebert henviser til *Hannoverische Monatliche Auszüge*, marts 1700, s. 71 og 1701, s. 23. Sperlings gynæceum var imidlertid omtalt allerede i 1688 i D.G. Morhofs meget udbredte lærdomshistoriske værk *Polyhistor* (bog 1, kap. 19) og i forordet til Sebastian Kortholts ovenfor omtalte dissertation om unge kvindelige digtere, *De poetriis puellis*, trykt i Kiel 1700.²⁹ Den unge Kortholt havde selv sendt et eksemplar af sin bog til *the grand old man* på feltet, Otto Sperling, og opfordret ham indtrængende til at få *De foeminis doctis* udgivet. Foruden Kortholt, som Sperling også har referencer til i sit gynæceum, efterlyser også personalhistorikeren Johannes Moller en offentliggørelse af Sperlings værk. Moller var selv forfatter til det store biografiske værk, *Cimbria Literata*, der langt senere skulle blive udgivet i tre store foliobind. I talrige breve lægger han pres på Sperling.³⁰ I tillid til at udgivelsen er umiddelbart forestående, får Moller ligefrem i 1698-99 etableret en aftale med Hamborg-bogtrykkeren og forlæggeren Gottfried Liebezeit,

²⁹ Se Alenius 2011, s. 455 og 460-463.

³⁰ Sperlings brevveksling med Kortholt og Moller vedrørende gynæcéet og dets udgivelse fandt sted 1698-1710 og findes i GKS 2092 4^o.

som Moller meddeler vil være parat til at sætte midler i udgivelsen af Sperlings værk.

Men hvordan man end vender og drejer Sperlings store samling af lærde kvinder, så var den ikke parat til udgivelse. Biografierne havde ikke været igennem en afsluttende redaktion. Men var den først udført, ville målet været i syne. Skridtet fra den rækkefølge, som materialet havde i forfatterens indsamlingsarbejde igennem flere årtier, til en alfabetisk leksikonopstilling var ikke så langt, som det kunne se ud. Ved hjælp af navneindekset bagest i værket, som ganske vist også havde supplementer, som der skulle tages højde for i en alfabetiseringsproces, ville en bogtrykker relativt let kunne skabe en alfabetisk rækkefølge, som ville gøre værket anvendeligt.

Sperling nåede det ikke, men det står fast, at han skabte verdens største gynæceum, og det var en bedrift, som fik betydning for de kommende generationer, hvor gynæceum-traditionen blev fortsat i Danmark. Og som vi så, var der interesse og respekt for Sperlings *De foeminae doctis*. Værket var kendt i vide kredse også uden for Danmark, og i fuld alvor afsluttede gynæceum-forfatteren Johann Caspar Ebert sin offentlige appel til Sperling om at få sat gang i udgivelsen af værket med disse emfatiske ord:

Endlich aber siehet noch die gelehrte Welt mit grossem Verlangen und unbeschreiblicher Begierde auf den unvergleichlichen und durch seine Schrifften in der gantzen Welt berühmten Herrn Rath Sperling der von aller *Nationen* gelehrten Weibern und Ihren Schrifften ausführlich zu handeln versprochen hat.³¹

³¹ Johann Caspar Ebert: *Eröffnetes Cabinet deß Gelehrten Frauen-Zimmers, Darinnen Die Berühmtesten dieses Geschlechtes umbständlich vorgestellt werden*, Frankfurt og Leipzig 1706. Forord "An den Wohl-gesinntn Leser", f. [15r].

SUMMARY

Marianne Alenius: *Otto Sperling's 1,399 Learned Women and his Sources*

Otto Sperling (the younger, 1634-1715), the learned Danish historian and numismatist left an unfinished catalogue of 1,399 learned women from all countries and periods of world history – a so-called *gynæceum*. At his death Sperling's manuscripts and papers remained with his colleagues, and most of them were included in the collections of The Royal Library in Copenhagen in 1721. However, the *gynæceum* together with Sperling's bulky correspondence with numerous European scholars remained in the private collection of Hans Gram, the Chief Librarian of the Royal Library, and not until after his death in 1748 were they included in the Old Royal Collection; the *gynæceum* was kept under the title of *Collectanea de foeminis doctis* as GKS 2110 a-b 4° and bound in two volumes during the middle of the 19th century. Some loose papers closely related to Sperling's project were later included in the New Royal Collection as NKS 596 4° as *Adversaria ad foeminas doctas*. Sperling's *gynæceum* was the largest of his time, and colleagues at large urged him to publish it, which he had considered doing as early as 1688 (mentioned by Morhof in his *Polyhistor*). However, it seems that Sperling continued to collect more and more learned women rather than turning to the final editing process of his *Collectanea*. The planned biographical dictionary thus remained unpublished, but its international fame stimulated at least six Danish scholars to publish *gynæcea* of more limited, Danish-Norwegian scope. In modern times, Sperling's *magnum opus* has raised little interest. The author of the present paper gives a general introduction to the two manuscripts, focusing on the kinds of 'learnedness' of the women collected by Sperling, on his working methods, and on the many types of sources he used, including small autobiographies solicited by Sperling from contemporary learned women. Besides a case-study of a 'typical' biography (Isabella Andreini), particular attention is given to Sperling's treatment of the Danish-Norwegian learned women of his *Collectanea*.